

I

EEN

VERENIGEND

KADER

Want door één Geest zijn wij allen tot één lichaam gedoopt; hetzij Joden, hetzij Grieken, hetzij slaven, hetzij vrijen, en allen zijn wij met één geest gedrenkt.

I Corinthiërs XII:13

En wij zullen uit elke natie een getuige nemen.

Koran XXVIII:75

Zij die bij het zoeken naar waarheid beginnen bij het bewustzijn als een zetel van zelfkennis, met interessen en verantwoordelijkheden die niet beperkt zijn tot het materiële gebied, zien evengoed de harde feiten van de ervaring onder ogen als zij die beginnen bij het bewustzijn als een middel om spectroscopen en micrometers af te lezen.

Sir Arthur Eddington

The Nature of the Physical World

1

HEELHEID: SLEUTEL TOT INZICHT

Een ander idee over de werkelijkheid

Hoe we ook zijn ingesteld – wetenschappelijk, religieus, filosofisch of pragmatisch – we willen allemaal de zekerheid hebben dat ons leven de moeite waard is, van belang is en zin heeft. Maar de criteria waarmee we vaststellen wat we “de moeite waard” en “van belang” vinden lopen enorm uiteen, omdat deze afhangen van onze persoonlijke waarden. Wat is voor ons het belangrijkste? Materieel gewin? Persoonlijke bevrediging? Succes? Waardering? Kennis? Of de subtielere bevredigingen die besloten liggen in zulke termen als geluk, hulpvaardigheid, mededogen en spirituele groei? Natuurlijk hangen onze criteria en waarden af van wat we in de wereld zien als het belangrijkste en meest duurzame – met andere woorden, van onze opvatting over de werkelijkheid.

Maar wat de werkelijkheid is en hoe deze gezocht kan worden, zijn moeilijke vragen. Wat het ingewikkeld maakt, is dat de werkelijkheid niet voor iedereen gelijk is, omdat de opvatting die we erover hebben in ons denken ontstaat, en daardoor subjectief is. Nog een complicatie is dat iedereen andere soorten werkelijkheid ervaart, afhankelijk van de verschillende toestanden van bewustzijn. En ook hangen opvattingen en ervaringen van de werkelijkheid af van culturele en historische factoren, zodat ze uiteenlopen in verschillende delen van de wereld.

Zo ontstaat de volgende generalisatie: elke ervaring van de werkelijkheid is geïnternaliseerd; daardoor is deze zeer persoonlijk. Alleen de verwoording ervan kan als kennis met anderen worden gedeeld. Dit is iets wat benadrukt moet worden

omdat het tegenovergestelde idee over de werkelijkheid en hoe die gevonden kan worden tegenwoordig wijd verbreid is. We zullen beginnen met de bespreking van deze laatstgenoemde school van denken, en van de vraag wat er mis mee is.

De westerse samenleving (want hoewel het een wereldprobleem is, is het ingegeven door het Westen) is een merkwaardig mengsel van tegenstrijdigheden. Voor ons doel hoeven we slechts drie hiervan aan te wijzen.

Ten eerste zijn er, in termen van invloed, op alle terreinen de gevestigde professionals en academici, zowel in de bèta- als in de alfa-wetenschappen: biologie, neurologie, economie, enzovoort. Laten we die "Groep I" noemen. Hoe zij onderscheiden kunnen worden van vaklieden die *niet* tot de heersende stroming behoren zal hieronder verduidelijkt worden. Omdat zij zo'n invloedrijk deel van de bevolking uitmaken, zijn hun visies over de werkelijkheid voor ieder van ons van groot belang. En helaas is hun visie, als zij al de geldigheid van de vraagstelling toe zullen geven, volledig onjuist.

Want over het geheel genomen denken dergelijke mensen dat de werkelijkheid iets is dat volledig *buiten* henzelf bestaat, niet alleen objectief maar ook concreet en kwantificeerbaar. Dat wil zeggen, ze geloven dat ze volledig buiten de werkelijkheid kunnen staan, volledig neutraal er tegenover kunnen staan, en deze kunnen opmeten, en zo een huns inziens "wetenschappelijke" houding kunnen aannemen ten aanzien van de werkelijkheid die "zuiver objectief" is. Het is hun geloof dat, aan de andere kant, datgene wat niet kwantificeerbaar is, minder werkelijk is, "slechts" subjectief.

Nu is er natuurlijk niets mis met kwantificering. Het is het belangrijkste instrument van de empirische wetenschap; de wiskunde is *de* taal van de fysica, de meest gezaghebbende van de exacte wetenschappen. Wat *wel* verkeerd is, is (1) het idee dat de werkelijkheid iets zuiver objectiefs, of volledig buiten onszelf kan zijn; en (2) dat de werkelijkheid uitsluitend door middel van onze vijf zintuigen en hun hulpmiddelen gevat kan worden, dat wil zeggen: op empirische wijze. Want hoewel de empirische wetenschap een schitterende onderne-

ming van het menselijk denken en de menselijke geest is, is zij niettemin een beperkte vorm van kennis, die op geen stukken na in staat is de werkelijkheid als geheel te omvatten. Zoals de filosoof Huston Smith en anderen gezegd hebben: de werkelijkheid beperken tot wat gekwantificeerd kan worden is geen wetenschap maar “scientisme” – een vervorming van de wetenschap.

De veronderstelling dat de werkelijkheid buiten de waarnemer bestaat – zuiver objectief – spreekt tegen het fundamentele feit dat als we iets meten, dat voorwerp wordt uitgekozen, benoemd en opgemeten door het *denkvermogen* van de wetenschapper, en dat de conclusies van de wetenschapper zich niet buiten hem maar *in* zijn denken bevinden. Een dergelijke onderneming *kan* uit de aard der zaak niet zuiver objectief zijn. Neem de vertrouwde waarneming van een of ander duidelijk zichtbaar fysiek voorwerp: hoe het voorwerp aan degene die ernaar kijkt verschijnt zal noodzakelijkerwijze voor een deel selectief zijn en afhangen van het gezichtsvermogen, het perspectief en de positie van die bepaalde persoon, alsook van de kenmerken of “feiten” van het voorwerp waarop hij zijn aandacht richt, enzovoort.

Er bestaat ontegenzeggelijk een gemanifesteerde wereld los van wat wij over de aard ervan denken. Maar onze waarnemingen van de dingen zijn het produkt van onze *interactie* met die dingen, niet de dingen op zichzelf. Het is daarom onlogisch om het denkvermogen te ontkennen, terwijl men het tegelijkertijd gebruikt; onlogisch om het verstand weg te laten bij het beoordelen van iets, zelfs als dat de opvatting van de werkelijkheid zelf is.

Mensen uit Groep I gaan natuurlijk niet zover dat ze iets als denken of bewustzijn ontkennen, maar ze zien ze alleen als secundaire gegevens – bijverschijnselen of afgeleiden van de materiële werkelijkheid. Daardoor is hun veronderstelling dat het menselijk denken of bewustzijn en gedrag, alsook het reflectieve denken, in principe volledig verklaard kan worden door de activiteit van het centrale zenuwstelsel, dat op zijn beurt herleid kan worden tot de biologische structuur en func-

tie van dat fysiologische systeem. De biologen onder hen proberen biologische verschijnselen op alle niveaus te verklaren in termen van atomaire fysica, dat wil zeggen, door de actie en interactie van de samenstellende atomen van koolstof, stikstof, zuurstof, enzovoort.

Kort gezegd, mensen uit Groep I redeneren dat alles, ook het denken en levende organismen, herleid kan worden tot wat uiteindelijk “werkelijk” is, en dat komt voor hen neer op de beweging van atomen in de ruimte.

Dit standpunt is naïef alleen al vanuit het gezichtspunt van de nieuwe fysica, want de atomen zelf zijn van een nogal mysterieuze soort. Veel mensen uit Groep I zijn te goed op de hoogte om niet te weten dat de twinstigste-eeuwse fysica niet beweert te weten wat materie is; dat de fysica er niet eens meer zeker van is dat wat zij meet fysiek is; en dat op het micro-niveau de waarnemer en de waarnemingen noodzakelijkerwijze verweven zijn met elkaar, zodat het onmogelijk is om geheel en al los te staan van wat waargenomen wordt. Door aan te nemen dat de werkelijkheid zuiver objectief is, gaan de mensen van Groep I eenvoudig voorbij aan deze fundamentele vraagstukken van de exacte wetenschap, nog afgezien van het feit dat ze de relevante en traditionele psychologische, filosofische en religieuze inzichten van de hand wijzen.

Misschien hebben de mensen uit Groep I nooit echt serieus *nagedacht* over het probleem van de werkelijkheid als zodanig, of zich nooit gerealiseerd dat deze *alle* verschijnselen moet omvatten. Dit is gedeeltelijk het geval omdat de filosofie, die per definitie met wijsheid te maken moet hebben, zich tegenwoordig niet bezighoudt met wijsheid als zodanig, en omdat de metafysica, als onderdeel van de filosofie, volledig uit de mode is.

Ik had onlangs een gesprek met een intelligente en goed opgeleide jongeman die, toen we op een filosofisch probleem kwamen, zichzelf achteloos als een materialist omschreef. Bij nader inzien veranderde hij deze omschrijving van zichzelf echter, en zei hij dat hij meer een scepticus was dan een volslagen materialist. Ik vroeg hem of hij enig idee had van zoiets

als wijsheid. Na enig nadenken zei hij van niet, en gaf hij te kennen dat hij zich in een spiritueel vacuüm voelde leven. Ik vermoed dat zijn gebrek aan overtuiging grotendeels te wijten is aan het “rationele” materialisme van onze heersende cultuur, met zijn bekrompen en oppervlakkige idee van wat werkelijk en de moeite van het onderzoeken waard is.

Het menselijk vermogen tot redeneren is prachtig en onmisbaar, maar we redeneren altijd op basis van fundamentele veronderstellingen. Mensen uit Groep I bewonderen terecht het zorgvuldig nadenken en de logica, maar gaan uit van ongedige veronderstellingen over de werkelijkheid. Logisch beschouwd leiden hun veronderstellingen tot een grote hoeveelheid onzin: bijvoorbeeld dat planten en dieren niets anders zijn dan moleculaire machines, dat de mens niets anders is dan “een onbewuste automaat of ten hoogste een bundel begeerten”, zodat als gevolg daarvan de auteurs van de grootste werken van de menselijke verbeelding, waaronder Jezus en Boeddha, niets anders waren dan onbewuste automaten, maar dat voor de wet mensen toch verantwoordelijk gehouden worden en dat hun hersenen (die computers zijn) recht hebben op vormend onderwijs.

Een computer kan niet gevormd worden noch verantwoordelijkheid dragen, noch zelfs maar op praktische wijze functioneren zonder een programmeur, maar mensen uit Groep I geloven niet in een programmeur.

Ik heb gemerkt dat mensen uit Groep I metafysica verwarren met iets “bovennatuurlijks”. Als het gesprek een filosofische wending neemt, denken ze meteen het ergste. Ik roep zo iemand altijd toe: “Niets is bovennatuurlijk! Alles is natuurlijk!” Want hoewel het bestaan vol is van mysterie, bestaat er niets wat “bovennatuurlijk” is of de natuur te boven gaat. Maar “natuurlijk” betekent niet alleen “fysiek” – denk bijvoorbeeld aan tijd, getal, orde en liefde. De alomvattende orde en doelgerichtheid die de wetenschap aantreft op alle onderzochte terreinen, en die wetenschap zelf pas mogelijk maken, zijn niet fysiek maar metafysisch. Het mag gerust een mysterie, een wonder heten, maar beslist niet iets bovennatuurlijks.

Het zoogdierenbrein met zijn 10^{15} verbindingen is een ontzagwekkend wonder, maar het zou geheel en al ongepast zijn het bovennatuurlijk te noemen. (Zoals iemand onlangs zei, als maar één procent van de verbindingen in een enkel stel hersenen op een bepaalde manier georganiseerd zouden worden, dan zou dit neerkomen op een groter aantal verbindingen dan het totale communicatienetwerk op aarde dat kent!)

Het spinneweb, de dam van de bever, het vogelnestje, ze hebben alle een doel. De manier waarop de bladeren van een boom ontworpen zijn is buitengewoon geschikt: de vorm ervan stelt ze in staat licht, de energiebron voor de fotosynthese, op te vangen, en ook gas en warmte uit te wisselen met de lucht. En ieder bezielde wezen heeft de neiging en het verbazingwekkende vermogen om vervulling te zoeken en zich te vervolmaken, en waar nodig op ingenieuze wijze daarbij hindernissen uit de weg te gaan. Kort gezegd: intelligentie en doelgerichtheid zijn overal in de natuur aanwezig. Maar het idee alleen al van een intelligent plan of een doel in de natuur is taboe voor mensen uit Groep I. Hierin zijn ze echter logisch: het mechanisme gaat niet samen met doelgerichtheid.

Biologen uit Groep I schrijven het begin van het leven op aarde toe aan het toeval. Ze worden echter in toenemende mate geconfronteerd met het feit dat die gedachte op wetenschappelijke gronden zeer onwaarschijnlijk is. Francis Crick, de mede-ontdekker van het DNA, heeft bijvoorbeeld gezegd: “wie eerlijk is en gewapend is met de kennis die nu tot onze beschikking staat, kan alleen maar zeggen dat in zekere zin het ontstaan van het leven op dit moment haast een wonder lijkt te zijn, zo talrijk zijn de voorwaarden waaraan voldaan moet worden om het proces op gang te brengen” (geciteerd in het *Mind/Brain Bulletin* van 9 september 1985). Het is een “wonder” voor degenen die, door redeneren of indoctrinatie, nog eerder in het blinde toeval of in wonderen zouden geloven dan in een levend, zinvol universum.

Je kunt je afvragen hoe de mensen uit Groep I, ondanks hun liefde voor rationaliteit en logica, de ingewikkelde orde in de natuur rijmen met blinde, mechanische processen. Hoe rij-

Het is de vraag of het leven met al zijn subtiliteiten de een of andere toevallige eigenschap is die in het leven is geroepen door gebeurtenissen van blinde kans, ofwel dat het een meer fundamentele eigenschap is van de wereld der natuur. Als we de complexe en onderling verbonden aspecten van het planeaire leven bestuderen, moeten we dat dan allemaal toeschrijven aan toevallige gebeurtenissen, of moeten we naar diepe betekenissen omtrent onszelf en de kosmos zoeken? Gezien het bewijsmateriaal... [kies ik voor laatstgenoemde benadering]... maar dat geloof in betekenis komt pas nadat men zich enige inspanning heeft getroost met het onderzoeken van ons begrip van de fysica en de chemie van het leven en de biologische toepassingen...

[De details]... tonen aan hoe intelligent de kosmische intelligentie eigenlijk is. Het argument is veel overtuigender als we alle stukjes van de puzzle op hun plaats zien vallen. En het universum is het meest indrukwekkend in zijn gedetailleerde werkingen alswel in zijn grotere verband.

Harold J. Morowitz¹⁰⁷

men ze de buitengewone schoonheid, variaties en kleurschakeringen – details die vaak geen denkbaar nut hebben – met blinde, mechanische processen?

Mensen uit Groep I stellen “waardevrijheid” en utilitaire of instrumentele waarden boven alles. Ze zien de tegenstrijdigheden niet. Sommige van mijn eigen vrienden en kennissen bezitten dit type mentaliteit. (Ik hou ze natuurlijk veel in gedachten als onderdeel van het gehoor dat ik wil toespreken.) Ik deel hun liefde voor verstand en logica. Maar ik verwerp hun *bekrompen gebruik* van het verstand – hun gebruik van het verstand, zoals iemand het laatst zei, als een zuiver technisch vermogen, een “waardevrije” manier van manipuleren van informatie en relaties. Het is onmogelijk het verstand los te koppelen van de fundamentele waarden die altijd zijn opgevat als haar onafscheidelijke metgezellen. De verduistering, de degradatie van fundamentele waarden is een afwijking, en niet zo’n onschuldige; integendeel, de ongelukkige gevolgen

ervan bedreigen ons nu allemaal.

Want wat mensen geloven en wat ze doen is nauw met elkaar verbonden en wat mensen geloven en doen beïnvloedt niet alleen henzelf maar iedereen, want *wij* zijn nauw met elkaar verbonden.

Is het *onredelijk* om het bestaan van wijsheid en waarheid te erkennen? Het verstand heeft toch zeker, tenzij het sterk door vooroordelen belemmerd wordt, achting voor de menselijke waarde van de vruchten van wijsheid? Onlangs hebben vele intellectuelen in de [voormalige] Sovjet-Unie, vrijer geworden in hun uitingen dan ze waren voor de komst van de *glasnost*, gezinspeeld op “eeuwige waarheden”. Gezaghebbende denkers in andere delen van de wereld zouden ook de geldigheid van wijsheid moeten erkennen, en waardevrijheid moeten laten voor wat ze is – een bepaalde waarde. Dan zal het leven, en de kosmos zelf, worden herkend als iets wat vol betekenis is en werkelijk doordrenkt is van waarden.

Mensen uit Groep I zullen zich, zo vrees ik, door hun diep gewortelde vooringenomenheid, verzetten tegen mijn holistische gedachtengang, zelfs al slaag ik erin deze met strenge logica uiteen te zetten.

Ik heb al een negatieve indicatie gekregen omtrent de mogelijke vooruitzichten van dit boek bij conventionele denkers van een intelligente en beminnelijke jonge kennis van mij, een doctor in de psychologie van een gevestigde school. Ik probeerde op haar alleen het voorwoord uit. Ze onderstreepte een groot aantal woorden als “emotioneel”, daarmee aangevend dat het niet de inhoud maar de stijl is die ze onbevredigend vindt, terwijl ze me tegelijkertijd verzekerde dat ze graag zou zien dat ik gelijk zou krijgen. Later bekeek ik de woorden waartegen ze bezwaar had gemaakt en verzekerde mezelf ervan dat ze alle in het woordenboek voorkomen, en op passende wijze gebruikt waren voor wat ik wilde zeggen. Ik kon me voorstellen dat deze jongedame zelf enkele van deze emotionele termen, zoals “van het hoogste belang”, zou gebruiken als er in haar eigen leven iets onverwachts zou voorvallen. Het is niet onjuist om te zeggen dat de wereldwijde onderlinge

afhankelijkheid van de volkeren op deze planeet een ontwikkeling van het allergrootste belang is.

Bovendien, als bijna ieder woord in mijn tekst veranderd moet worden, kun je nauwelijks nog zeggen dat het alleen maar een kwestie van stijl is.

Ik veronderstel dat dit het is wat haar werkelijk dwars zat: zelf een produkt, wat betreft haar opleiding, van de heersende school van denken die ik beschreven heb, is ze natuurlijk doordrongen van de geest van het logisch empirisme, dat zich hoofdzakelijk bezighoudt met de betekenis van taal. De taal is voor het logisch empirisme het enige en hoogste criterium. Woorden zijn feiten en vertegenwoordigen dus een waarde op zichzelf, onafhankelijk van hun betekenis, die verwaarloosbaar en ontoelaatbaar is. Daardoor is de enige taal die het logisch empirisme goedkeurt de taal die feitelijke informatie bevat. Dat is de taal die het beschouwt als de norm waarmee alle andere vormen van taal beoordeeld moeten worden.

Maar voor zover ik me bezig ga houden met holistische (non-dualistische) filosofie, zal ik me niet beperken tot feitelijke informatie of zelfs maar tot aristoteliaanse logica. Integendeel, ik moet ook paradoxen erbij betrekken. Wat dat betreft doet de exacte wetenschap dat ook: bijvoorbeeld, de quantumtheorie zegt van een elektron dat zijn positie noch gelijk blijft noch verandert in de tijd; dat het elektron noch in rust is noch in beweging. Wat is dat anders dan een paradox? Ook zal ik in mijn beschouwing opnemen de sfeer van denkbeelden en waarden als mededogen, schoonheid en liefde, die alle trans-rationeel en paradoxaal zijn, want we houden niet van iemand alleen maar omdat dat rationeel is. Daarom moet mijn taalgebruik aangepast zijn aan deze onderwerpen (wat niet wil zeggen dat ik geen feitelijke taal zal gebruiken als dat nodig is).

Ik zou degenen die logisch-empirist zijn willen voorleggen dat ze mijn taalgebruik op goede gronden mogen accepteren: ze hoeven alleen maar het gezegde te volgen van een van hun meest gerespecteerde leden, Ludwig Wittgenstein, en me vergunnen dat ik een ander “taalspel” speel, met zijn eigen regels.

In ieder geval zou ik willen zeggen dat woorden en hun betekenis nauw met elkaar samen hangen, zoals dat met alles het geval is.

De consequenties

Mensen uit Groep I leven niet steeds als materialisten; ze zijn niet uitsluitend gericht op bezit, op nut, en op de nuchtere feiten. Integendeel, sommige van hen zijn heel altruïstisch en zorgzaam, en in staat om te genieten van kunst; sommigen gaan zo ver dat ze hun hele leven in dienst stellen van iemand anders, en zelfs de meest door de wol geverfde reductionist geeft soms blijk van een gevoel van ontzag voor de wonderen der natuur, zonder in de gaten te hebben dat het irrationeel is om emotioneel te worden van blinde, mechanische verschijnselen.

Maar – en hier gaat het om – hun reductionistische, materialistische wereldbeeld is niettemin zeer schadelijk, zowel voor henzelf als, omdat ze invloedrijk zijn, voor de wereld als geheel.* Want, om nog eens te herhalen, ons wereldbeeld en de bijbehorende waarden bepalen voor een groot deel de wereld die we tot ontwikkeling brengen en waar we in moeten leven. De wereld die we hebben is de wereld waar we om hebben gevraagd; we zijn *geen* computers, hoewel we allemaal een ongelofelijk mooie computer (onze hersenen) tot onze beschikking hebben; integendeel, we zijn *creatief*, zowel individueel als collectief.

Door de materialistische indoctrinatie hebben veel mensen uit Groep I een hartgrondige afkeer van het stellen van vragen over wijsheid en eeuwige waarheden. En ik heb gemerkt dat ze, als ze gehoor geven aan een altruïstische impuls, hun

* Ik ben geen tegenstander van reductionistische methoden in de wetenschap. Deze zijn nuttig en gepast overal waar ze de eenvoudigste, meest economische en elegantste verklaring bieden die betrekking heeft op bekende gegevens. Wat ik verwerp is het reductionistische wereldbeeld.

Voor zowel individu als maatschappij geldt dat kennis, zij het juist of onjuist, op een fundamentele en onscheidbare manier bijdraagt tot wat individu en maatschappij zijn.... Bij de meeste ervaringen is de bijdrage van de waarneming beperkt tot wat in het algemene kader of verband past dat door eerdere kennis, concreet en abstract, wordt geleverd. Van tijd tot tijd doen zich echter uitdagingen voor die een creatieve en originele reactie vereisen, die voorbij [bestaande kaders] gaat. Wat dan nodig is is *inzicht*... een innerlijke waarneming... innerlijk niet alleen in de zin van een onderzoek instellen naar het wezen van de inhoud die gekend en begrepen moet worden, maar ook in de zin van het onderzoeken van het denken dat betrokken is bij de kendaad.... Nu is men het er vrijwel over eens dat we tegenwoordig voor de uitdaging staan van een ineenstorting van menselijke waarden die de stabiliteit van de samenleving over de hele wereld bedreigt. Ik suggereer dat bestaande kennis deze uitdaging niet het hoofd kan bieden, en dat alleen inzicht aanleiding kan geven tot de vorm van algehele nieuwe benadering die dat wel zou kunnen doen.

David Bohm¹⁴⁵

handeling rationaliseren op een manier die overeenstemt met hun fundamentele vooroordeel. Of, om het anders te zeggen, hun (bewuste of onbewuste) mechanistische of reductionistische zelfbeeld ontmoedigt vanzelf de erkenning van hun eigen hogere vermogens. Overal om ons heen zien we een ineenstorting van waarden, maar dergelijke mensen hangen vanzelf, uit routine, het ideaal van de waardevrijheid aan. Zij kunnen zonder aarzeling de loftrompet steken over nuttigheidswaarden, en toch sluipt het idealisme soms bij hen naar binnen, ondanks henzelf, zo heb ik gemerkt. Hun reductionistische standpunt ontnemt hen echter het *fundament* voor een serieuze toewijding aan hogere idealen of het algemeen belang, en levert hen over aan een spiritueel vacuüm. Zoals Huston Smith en anderen hebben duidelijk gemaakt, bevordert het reductionistische zelfbeeld het blijven *sluimeren* van de hogere vermogens, en zelfs tot het *afsterven* daarvan.

We kunnen de waarde van een bepaalde filosofie aflezen aan de resultaten ervan. De reductionistische, mechanicistische, materialistische visie heeft diverse dualiteiten, schisma's, fragmentatie en vervreemding tot gevolg gehad; vervreemding van het zelf (het eerder genoemde spirituele vacuüm) en daardoor ook van anderen, vervreemding van de natuur (automaten kunnen weinig gevoel opbrengen voor andere automaten – als we toch maar machines zijn, kunnen we net zo goed pakken wat we pakken kunnen, de natuur overwinnen en volledig uitbuiten), de tweedeling tussen kennis en waarden, tussen doelen en middelen, tussen geest en stof, tussen de wereld der materie en de wereld van het leven, tussen natuurwetenschap en geesteswetenschap, tussen rijk en arm, tussen geïndustrialiseerde landen en wat de Derde Wereld genoemd wordt, tussen de huidige en de toekomstige generaties.

Het zal duidelijk zijn dat ik suggereer dat de materialistische, mechanicistische, reductionistische visie en het overeenkomstige verlies aan waarden zich niet hebben beperkt tot de gevestigde wetenschappers. Dat hebben ze niet. Ik sta hierin niet alleen, maar bevindt me in het gezelschap van velen. Door het succes en enorme prestige van de wetenschap sloeg de mechanicistische wereldvisie met haar negentiende-eeuwse formuleringen aan in de wereld van de industrie en het zakenleven, alsook in de cultuur als geheel. Het beeld van een blinde, mechanische wereld, en van onszelf als computers, ligt heel duidelijk ten grondslag aan de ethiek van het zoeken van persoonlijk voordeel en van algehele zorgeloosheid. De nadruk op individualisme en concurrentie, zowel bij individuele mensen als bij ondernemingen, gemeenschappen en volkeren, maakt deel uit van de westerse wetenschappelijke en industriële cultuur. Het verschaft waarschijnlijk de brandstof voor de onmiskenbare energie en de verworvenheden van industrialisering. En toch, en hier gaat het om, had het een belangrijke schaduwzijde, omdat het najagen van persoonlijk voordeel en de nadruk op het individualisme omhelsd zijn als de *hoogste* waarden, terwijl de hogere, minder egoïstische aspecten

van de menselijke aard en hun overeenkomstige waarden *verdoezeld* zijn. Dit geheel van gedachten heeft, niet verwonderlijk, geleid tot de huidige kwalen van ongebreideld egoïsme, de zucht naar materiële bezittingen of naar macht, gewelddadige uitbuiting van de natuur, tot cynisme, corruptie en terrorisme. Het materialistische, reductionistische wereldbeeld heeft een wereld voortgebracht die in de greep van het elitairisme leeft (zie deel IV voor de bijzonderheden).

Maar er is nog een andere consequentie die zowel ironisch als vol van weer andere gevolgen is. Versterkt door moderne technologie en economische groei is ons enthousiaste, energieke zoeken naar *individueel voordeel* uitgelopen op een toestand van wereldwijde *onderlinge afhankelijkheid* zonder weerga, die op elk niveau bestaat, zoals het materiële of economische, het sociale, het ecologische en het morele. Wereldwijde onderlinge afhankelijkheid is tegenwoordig zo duidelijk aanwezig dat elke fout of nalatigheid op enig terrein, of dat nu chemie, biologie, ecologie, economie, maatschappelijk werk of moraal is, ongeacht waar deze is ontstaan, vroeg of laat van invloed is op de rest van de wereld.

Het is een situatie die het idee van “waardevrijheid” nogal ontkracht, nietwaar?

Op een andere manier gezegd roepen onze fouten en nalatigheden nu sterke reacties op uit al deze verschillende aspecten van het bestaan, waaronder Moeder Aarde zelf. De resultaten van deze “tunnelvisie”, zoals het is genoemd, treffen ons diep.

Een boodschap die ons hierdoor wordt gebracht is dat alles op onontkoombare wijze verweven is in een dynamisch geheel. Wat zich aan ons opdringt is dat de ernstige problemen waar we voor staan wereldomvattend zijn en met elkaar verband houden. Dit lijkt een merkwaardige ongerijmdheid te zijn. Hoe kan het dat de veelheid aan vraagstukken en problemen en menselijke activiteiten op verschillende terreinen en de veelheid aan maatschappijen, met hun verschillende culturen en religies, alle onvermijdelijk passen in een dynamisch groter geheel? De situatie lijkt te suggereren dat de eraan ten grond-

slag liggende werkelijkheid iets zeer paradoxaals in zich heeft.

We beginnen in te zien dat elk individueel ding of wezen het beste begrepen kan worden in termen van zijn relatie met zijn omgeving en met andere dingen of wezens waarmee het in wisselwerking staat, en niet in termen van zijn materiële bestanddelen die losstaan van het milieu. Meer in het bijzonder is deze situatie op ieder van ons van toepassing, alsook op de samenlevingen en volkeren van de wereld. Onze eigen autonomie is afhankelijk van onze relaties!

Onze mondiale crisis heeft natuurlijk aanleiding gegeven tot heel wat zelfonderzoek. Ondanks de hiervoor genoemde aarzeling om metafysische vragen te stellen, dringen deze zich nu te zeer aan ons op om terzijde geschoven te kunnen worden. De vragen die mensen in het verleden altijd hebben gesteld duiken opnieuw op: Wat is de aard van de werkelijkheid? Wat is onze *ware* menselijke aard? Wat is de zin en het doel van ons bestaan?

De empirische wetenschap heeft op deze vragen geen antwoord. Haar methode is er niet geschikt voor, en wetenschappers hebben keer op keer gesteld dat dergelijke problemen buiten het domein van hun disciplines liggen.

Religie en filosofie zijn vanouds de bron geweest van inzichten over de vraagstukken van waarheid en betekenis. Maar voor veel mensen heeft de religie zijn zeggingskracht verloren. Een van de redenen hiervoor is dat religies zo vaak deel van het probleem zijn – een bron van verdeeldheid, wanklank en conflict in plaats van de oplossing daarvan.

Wat de filosofie betreft is het jammer genoeg zo dat deze haar traditionele probleemstellingen volledig verlaten heeft, zoals eerder al werd opgemerkt. Onder invloed van de positivistische en verwante scholen van denken, en vervolgens gevangen in taalkundige analyse en computerwetenschap, heeft zij vraagstukken van moraal en ethiek verworpen, om maar te zwijgen over de aard van wijsheid en liefde. Waarden en de ethische keuzen die interacties tussen mensen bepalen zijn schijnvragen geworden, niet waard om serieus besproken te worden. Moreel gedrag is niets anders dan persoonlijk voor-

[Laten we beginnen] met het beeld van ons culturele middelbare leven.... [Merk op dat] de centrale mythe van ons recente Tijdperk van de Rede een jong-volwassen heldhaftig verhaal was van voorwaarts en opwaarts, ten koste van alles het doel bereiken. Maar onze *toekomstige* vervulling als een cultuur – inderdaad waarschijnlijk ons voortbestaan – zal afhangen van ons vermogen verder te gaan dan de jeugdige overmoed van onze tijd en de overgang te maken naar een volwassener tijdperk. Terwijl onze meest recente tijd gebaseerd was op kennis, zal de volgende gebaseerd moeten zijn op die kwaliteit die de zoektocht van de tweede levenshelft het meest kenmerkt: wijsheid.

Charles M. Johnston⁸⁰

oordeel. “Vandaar dat de nazaten van de positivisten zich grote inspanningen getroosten om morele normen te redden voor ze geheel en al als ongefundeerd afgedankt worden. Maar hun pogingen zijn tevergeefs. Zolang de wetenschap het kennisdiaal blijft en afstandelijkheid het wetenschapsideaal, kan de ethiek niet behoed worden voor complete vernietiging door sceptische twijfel.”¹²²

Toch rijzen de vragen: Schuilt er dan geen betekenis in de manier waarop de dingen zijn samengesteld? Wat is het doel van ons leven?

Ook dan worden we gehinderd door de alomtegenwoordige verdeeldheid, het morele verval, de extreme ongelijkwaardigheid en onrechtvaardigheid van onze wereld. We verafschuwden de aanwezigheid van geweld en grofheid en worden diepgaand geraakt door de aanblik van wereldhonger. We verlangen naar een menselijker wereld. En bovendien zijn we er in toenemende mate van overtuigd dat de huidige koers van de wereldcultuur niet meer voortgezet kan worden en ons voortbestaan in gevaar brengt.

Vele gerespecteerde denkers hebben de dreiging van de crisis die we nu onder ogen zien voorzien en ons gewaarschuwd voor de gevaren ervan. Ze hebben allemaal in wezen

dezelfde diagnose gesteld: het fundamentele vraagstuk van onze tijd is het gevolg van ons besef van waarden, die onze prioriteiten bepalen. Een rapport dat twee decennia geleden aan een groep van geleerden genaamd de “Club van Rome” werd voorgelegd concludeerde bijvoorbeeld dat we moeten ophouden met het zo vol zijn van onszelf, dat we de gewoonte moeten afleren om ten koste van anderen ons eigen voordeel te zoeken, dat we inderdaad een fundamentele verandering van bewustzijn moeten ondergaan.¹⁰³

De oplossing voor de dilemma’s van onze wereld is daarom niet gelegen in het vinden van nieuwe wetenschappelijke technieken (hoe nuttig deze ook kunnen zijn), maar in het veranderen van onze houding, onze waarden en onze doeleinden.

Merk op dat, terwijl Groep I het bestaan van het bewustzijn verwerpt omdat het niet observeerbaar of kwantificeerbaar is, de visie waarop hier gedoeld wordt het bewustzijn van het *hoogste* belang acht. Er bestaat tegenwoordig in feite een groot en groeiend aantal mensen dat zijn toevlucht neemt tot diverse scholen, kloosters en werkgroepen over technieken die tot doel hebben een verandering van bewustzijn te bewerkstelligen. Deze mensen kunnen voor ons doel geclassificeerd worden als Groep II.

Dit brengt ons tot de derde groep, die in vele gevallen overlapt met Groep II, maar een aparte vermelding verdient. Deze Groep III bestaat uit een aanzienlijk en groeiend aantal wetenschappers, wetenschapsfilosofen, beroepsgroepen en academici, holistische geneeskundigen en anderen, die een holistische wereldvisie aanhangen. Zoals je uit de rijke en uitgebreide literatuur kunt opmaken die deze steeds groter wordende groep voortbrengt, telt deze onder zijn leden goed opgeleide individuen – zelfs beroemdheden – uit een breed spectrum van disciplines, zoals fysica, biologie, neurologie, wetenschapsfilosofie, godsdienstfilosofie, economie, politicologie, futurologie, humanistische en transpersoonlijke psychologie, antropologie, enzovoort. (Sommigen van hen komen aan het woord in de citaten in dit boek.)

De mensen van de gevestigde orde uit Groep I zijn groten-

deels onbekend met de gezichtspunten en geschriften van Groep III, of staan er niet welwillend tegenover. Maar we mogen verwachten dat deze tegenstelling zich geleidelijk zal verzachten. De mechanistic visie kwam voort uit de newtoniaans-cartesiaanse wetenschap. Niet alleen is het mechanisme tientallen jaren geleden weerlegd door de fysica, maar ook is een heel andere visie naar voren gekomen in de voorste gelederen van een groot aantal wetenschappen. De gevestigde orde loopt achter, maar deze kloof zal op den duur overbrugd worden.

In feite zijn we nu getuige van een onderling samenhangend geheel van ontwikkelingen die ons wegvoeren van een reductionistisch wereldbeeld; zoals de dichter Yeats aan het begin van deze eeuw voorspelde zullen we terugkeren naar de menselijke norm, waarvan de uitgangspunten – en daardoor de resultaten – geheel anders zijn.¹⁴⁵

In de volgende hoofdstukken zullen enkele bijzonderheden van deze ontwikkelingen geschetst worden binnen de grenzen van drie grote domeinen, namelijk: wetenschap, religie en maatschappelijk-planetaire aangelegenheden.

Door het hele boek heen is mijn voornaamste doel een onderzoek in te stellen naar de heelheid en de onderlinge verbondenheid van de wereld. In de geest van Walt Whitman (in zijn gedicht dat het eerste motto voor dit boek is) zal ik me minder bezighouden met delen dan met hun context, het Geheel, het levende, begrijpelijke, responsieve Universum.

Over filosofische landkaarten

Een kaart is, zoals zo mooi gezegd is door Alfred Korzybski, niet het terrein. Maar, zoals E.F. Schumacher opmerkte in *A Guide for the Perplexed*, een getrouwe en betrouwbare kaart is noodzakelijk. We hebben grote behoefte aan een betrouwbare kaart van de werkelijkheid.

Nu is de kaart die tegenwoordig door een invloedrijk deel van de bevolking (Groep I) gebruikt wordt, zoals we al hebben

gesuggereerd, zeer onvolledig. Hij lijkt inderdaad weinig op het terrein, want hij laat hele gebieden van menselijke interesse en ervaring weg.

Volgens de materialistische, mechanicistische, reductio-nistische kaart is het universum een immens uurwerk, een uiterst ingewikkelde machine bestaande uit afzonderlijke delen en objecten. Door het een of andere toevallige, mechanische proces deed deze machine in de loop van miljarden jaren in een kleine uithoek van zichzelf leven, bewustzijn en creatieve intelligentie ontstaan.

Deze cartesiaans-newtoniaanse kaart is historisch gezien erg jong – minder dan vier eeuwen oud. Delen ervan zijn veel jonger (met name de neo-darwinistische gedachten over het ontstaan van het leven, van de soorten en van de mens, die dateren van de tweede helft van de twintigste eeuw). En de kaart is alweer gedeeltelijk achterhaald door de fysica zelf, alsook door nieuwe vondsten van de levenswetenschappen (dit alles zal in deel II beschreven worden).

We zijn in feite aan het terugkeren – maar dan op een nieuwe manier, zoals altijd het geval is met de cyclische spiraal van het denken – naar de aloude opvatting van de wereld, die duizenden jaren bestaan heeft. Het is het idee van de kosmos als iets organisch, met vele niveaus, en bestaande uit een hiërarchie van wezens – een idee dat voorkomt in de christelijke en joodse religies, in de school van Pythagoras, in het oude Syrische denken en in het hindoeïsme.*

Volgens deze leer wordt het hiërarchische beginsel samengevat in het aforisme “zo boven, zo beneden”. Voortkomend uit de goddelijke Bron/Oorzaak begint de “zijns ladder” of afdalen-de levensketen op de hogere, onzichtbare zijnsgebieden en

* Zie voor een uitgebreid overzicht van de verschillende versies van de hiërarchische leer H.P. Blavatsky's *The Secret Doctrine*.¹² Een samenvatting van Blavatsky's betoog is te vinden in *The Divine Plan* van Geoffrey A. Barboroka, pp. 43-76.⁶ Een hedendaags auteur die het beginsel van hiërarchie aanhangt, zowel in materiële als in spirituele zin, is Ken Wilber. Zie *The Spectrum of Consciousness*¹⁷⁰ en andere boeken van Wilber die in de bibliografie staan vermeld.¹⁷¹⁻¹⁷⁶

strekt zich uit tot de zichtbare rijken der natuur. Bovendien kan de ladder in twee richtingen beklommen worden: omhoog in spirituele richting, of omlaag de materie in. Zo is elk niveau afzonderlijk afhankelijk van het volgende en neemt het deel aan hun eigenschappen, maar is het niettemin op unieke wijze zichzelf. (Het woord “hiërarchie” wordt daarom niet gebruikt in de zin van een kerk of regering of onderneming die van bovenaf geleid wordt.)

“De Keten van het Zijn,” schrijft Schumacher, “kun je zien als neerdalend van het Hoogste tot het laagste, of je kunt het zien als opstijgend van het laagste tot het Hoogste. De aloude visie begint met het Goddelijke en ziet de neerdalende Keten van het Zijn zich steeds meer verwijderen van het Centrum, met een toenemend verlies aan kwaliteiten. De moderne visie, grotendeels onder invloed van de evolutieleer, begint bij de onbezielde materie en ziet de mens als de laatste schakel van de keten, die het grootste aantal bruikbare kwaliteiten heeft ontplooid.”¹⁴¹

Aanhangers van deze leer zijn het erover eens dat de hogere – of meest innerlijke – niveaus veelomvattender zijn dan de lagere of uiterlijke niveaus, en dat elke sport van de ladder, om zo te zeggen, het niveau dat er vlak onder ligt schept, omvat en draagt. Anders gezegd, hogere of meer omvattende niveaus van organisatie omsluiten en overstijgen lagere of minder omvattende niveaus, maar niet andersom. Dit is een uiterst belangrijk punt om te onthouden als we de tekortkomingen van het reductionistische model van de werkelijkheid willen vaststellen.

Laten we voor een ogenblik de belangrijkste kenmerken van een mechanicistische orde zoals die zou bestaan in een uurwerk-universum zetten naast de orde die een organisch of levend universum zou kenmerken. Zoals David Bohm heeft geschreven, bestaan de delen in een mechanicistische context buiten elkaar en staan ze in wisselwerking met elkaar door middel van krachten die geen veranderingen aanbrengen in hun wezenlijke aard. Elk onderdeel van een door de mens gemaakte machine wordt bijvoorbeeld onafhankelijk van de

andere gemaakt, en het staat met andere onderdelen slechts in wisselwerking door de een of andere vorm van uitwendig contact. Elk deel van een levend organisme, daarentegen “groeit in de context van het geheel, zodat het niet op zichzelf bestaat, noch kun je ervan zeggen dat het slechts met de andere delen ‘interactie’ vertoont, zonder zelf wezenlijk in de relatie beïnvloed te worden.”¹⁵ Zoals we heel goed weten, staan de delen van een organisme – bijvoorbeeld, cellen, weefsels, organen, enzovoort – niet alleen met elkaar in wisselwerking, maar doordringen ze elkaar ook. Zoals Bohm zou zeggen, alles is in alles “ingevouwen”, zodat elk deel informatie bevat over het wezen als geheel. Tegelijkertijd is elk deel ook een sub-totaliteit van het geheel en neemt het deel aan het dynamische proces ervan.

Bovendien wordt het aloude idee van hiërarchie tegenwoordig geïntegreerd met het idee van evolutie: dit leidt tot de gedachte van een transcendent, dynamisch, co-evolutionair proces dat het totale bestaan op alle niveaus omvat. (We zullen ons enigermate in de evolutietheorie verdiepen in deel II, en zullen deze zowel vanuit het gezichtspunt van de wetenschap bezien als vanuit de holistische filosofie, omdat het vraagstuk van de evolutie in beide domeinen centraal staat.)

Op het aardse of zichtbare niveau zijn er, zoals al is opgemerkt, de minerale, plantaardige, dierlijke en menselijke rijken der natuur.

“Iedereen kan het verbazingwekkende en mysterieuze verschil opmerken tussen een levende plant en een dode plant die naar het laagste zijnsniveau gevallen is, onbezielde materie,” schrijft Schumacher.¹⁴¹ “Wat is dit verloren gegane vermoegen? We noemen het ‘leven’.” Leven is iets wat niet verklaard kan worden door enige fysische of chemische wet, vervolgt hij. We kunnen leven vernietigen, maar het niet scheppen. Zelfs als we een formule bezaten voor het scheppen van leven uit minerale materie, dan zouden we nog voor het mysterie staan dat iets wat niets kon iets geworden is wat voedsel kan onttrekken aan zijn omgeving, kan groeien en zich kan vermenvuldigen, “getrouw aan zijn vorm”.

Op gelijke wijze is het dierenrijk niet af te leiden uit het plantenrijk. Een dier vertoont vermogens die volledig buiten die van een plant liggen. We kunnen deze vermogens gemakkelijk beschrijven, maar ze beschrijven is niet hetzelfde als weten wat ze zijn; ze zijn een mysterie.

En mensen zijn begiftigd met weer een ander nieuw vermogen, één met enorme consequenties: dat van zelf-reflectie. Zoals sommigen hebben gezegd, heeft de komst van de mens de aard zelf van het evolutionaire proces gewijzigd. De heerschappij van de mens verandert de aanblik van de wereld in een tijdsverloop dat exponentieel toeneemt.

Terwijl de hiërarchische traditie een lagere sport van de bestaansladder ziet als minder omvattend dan een hogere, vaart het reductionisme een andere koers: dat wil zeggen, het probeert het meerdere te verklaren in termen van het mindere – bijvoorbeeld, planten in termen van fysica en chemie, of als moleculaire machines.

Toegegeven, planten evolueerden blijkbaar *na* mineralen, dieren verschenen *na* planten en mensen verschenen *na* de dieren. Maar het feit dat het hogere door het lagere heen gekomen is, en het feit dat het op het lagere rust, bewijst niet dat het uit het lagere voortkomt (vgl. Wilber^{172, 175}).

Inderdaad, als we voor een ogenblik de duizenden jaren oude traditie opzij leggen en de zaak empirisch bekijken, zou het redelijker kunnen zijn, omdat we niet in staat zijn nieuwe kwaliteiten te verklaren op basis van een voorafgaand niveau en omdat het hogere niet zonder verlies gereduceerd kan worden tot het lagere, te veronderstellen dat het plantenrijk ontstond toen de omstandigheden er rijp voor waren en dat het mensenrijk verscheen op het moment dat dit mogelijk werd.

Deze gedachtengang is nu in toenemende mate gangbaar bij een aantal wetenschappers – sommige zijn fysici, sommige biologen, sommige beoefenen andere disciplines – die geen grenslijn willen trekken tussen de onbezielde en de bezielde niveaus van bestaan.

Voor deze wetenschappers lijkt de kosmos meer op een organisme dan op een machine. Het is ook wel eens vergeleken

Als de plant door de uitwisseling van materie en energie met zijn omgeving wordt gevormd, onderhouden en opgelost, op welk punt kunnen we dan zeggen dat er een scherp onderscheid bestaat tussen wat leeft en wat niet? Een koolstofdioxide molecuul wordt niet als het een celgrens in een blad passeert plotseling 'levend', noch 'sterft' een zuurstofmolecuul als het aan de atmosfeer wordt vrijgegeven. Het leven zelf moet veeleer beschouwd worden als in zekere zin behorend tot een geheel, dat plant en omgeving omvat. Men kan zelfs zeggen dat het leven in het geheel is ingevouwen en dat, zelfs als het niet gemanifesteerd is, het op de een of andere manier 'impliciet' is in wat we meestal een situatie noemen waarin er geen leven bestaat.

David Bohm¹⁵

met een gedachte – de gedachte van een wiskundige, zoals de Britse astronoom Sir James Jeans het enkele decennia geleden uitdrukte. Of ook, als bestaande uit *mind stuff* (Sir Arthur Eddington). Of, zoals bij de hedendaagse natuurkundige David Bohm, als een “stromend geheel”.

Als leven en bewustzijn samengaan; als het universum levend en bewust is; als het universum bovendien bestaat uit een gelaagd continuüm van niveaus van bewustzijn, zouden we dan ons aardse stenen/planten/dieren/mensen-continuüm niet kunnen zien als onderdeel van een groter bewustzijns-continuüm? Bovendien, gezien het feit dat de aardse rijken der natuur op dynamische wijze met elkaar verbonden zijn en elkaar doordringen (in de zin dat bijvoorbeeld mijn cellen en mijzelf elkaar doordringen), kan het aardse continuüm omschreven worden als een dynamische eenheid-in-verscheidenheid.

De lezer vindt uitdrukkingen als “co-evolutie”, “spectrum van bewustzijn” en “eenheid-in-diversiteit” misschien nog wat duister; het is het doel van dit boek om deze begrippen nader te verkennen – van het filosofische, religieuze en wetenschappelijke standpunt. Ze zullen daarom naarmate we vorderen duidelijker worden.

Wetenschap en filosofie

We hebben zojuist de filosofische landkaarten besproken van respectievelijk de wetenschap en de traditionele wijsheid. Maar eigenlijk is het idee van een filosofische kaart die door de empirische wetenschap is opgesteld een absurditeit. Zoals al is opgemerkt, houdt de empirische wetenschap zich niet bezig met de aspecten van het bestaan die zich niet laten kwantificeren, en laat zij het aan de metafysica, de filosofie en de religie over om zich bezig te houden met laatste vragen over de werkelijkheid en over het innerlijk leven en de moraliteit van mensen. Terwijl de wetenschap bij haar studie van haar onderwerpen naar *buiten* kijkt, kijken religie en filosofie naar *binnen*; hun terrein is het menselijk denken en de menselijke geest. We zullen deze verschillende zienswijzen verderop in het volgende hoofdstuk behandelen.

Zelfs de meest gezaghebbende van alle wetenschappen, de fysica, is niet in staat een antwoord te geven op de laatste vraag aangaande de materie: wat is de fysieke werkelijkheid? Dat is, zoals we zeiden, een van de redenen waarom het wetenschappelijk materialisme een naïeve filosofie is (we zullen uitvoeriger ingaan op de aard van de fysica in deel II).

Albert Einstein schreef, in *Out of My Later Years*, dat de methodologie van de wetenschap haar niet toestaat ons te voorzien van “die overtuigingen die nodig en bepalend zijn voor ons gedrag en onze oordelen... [omdat zij] ons niets kan leren buiten hoe feiten met elkaar verband houden en door elkaar worden bepaald.... Objectieve kennis voorziet ons van krachtige instrumenten voor het bereiken van bepaalde doeleinden, maar het hoogste doel en het verlangen het te bereiken moet uit een andere bron komen. En het behoeft geen betoog dat ons bestaan en onze handelingen alleen maar betekenis krijgen door ons een dergelijk doel te stellen met de overeenkomstige waarden.”⁴⁰

Samengevat, als we een betrouwbare kaart van de wereld willen hebben, dan kunnen we niet alleen maar of zelfs maar in de eerste plaats naar de empirische werkelijkheid kijken.

Ik heb niet in het minst de bedoeling hiermee de wetenschap in diskrediet te brengen; ik zal juist betogen dat zij een schitterende onderneming van het menselijk intellect is, waarvan de bijdragen enorm verreikend zijn. Ik denk bijvoorbeeld dat Jacob Needleman het bij het rechte eind heeft in zijn boek *A Sense of the Cosmos*, als hij de buitengewone wijze onderstreept waarin de nieuwe fysica ons vermogen om het universum te begrijpen op de proef stelde, de manier waarop zij ons duidelijk maakte wat het betekent in het bezit te zijn van een nieuw inzicht.¹¹¹ Maar zoals hij ook terecht opmerkte, verschaft de fysica een dergelijk inzicht niet. De empirische wetenschap is in feite een beperkte vorm van kennis. Ze kan filosofische en spirituele wijzen van inzicht aanvullen, maar niet vervangen. Voor een alomvattende visie, en voor een bepaalde mate van integratie van onszelf, hebben we de inzichten nodig van onze filosofische, mythisch-poëtische, religieuze of mystieke kenvermogens. De bevindingen van de empirische wetenschap kunnen ons begrip van onszelf en van ons universum aanvullen en (indirect) versterken en verrijken, maar dit begrip is niet het gevolg van de wetenschappelijke resultaten zelf, maar van wat deze gegevens betekenen voor onze contemplatieve vermogens.

Bovendien, waar de empirische wetenschap zich gaat uitspreken over de laatste vragen – bijvoorbeeld, het ontstaan van het leven of de vraag: wie is de mens? – eigent ze zich de rol van religie en filosofie toe, en is ze niet meer wetenschap maar “scientisme”, een vervorming van de wetenschap.* We zullen verderop laten zien hoe dit in specifieke gevallen gebeurd is.

* Zie voor auteurs die geschreven hebben over het thema reductionisme versus de eeuwige wijsbegeerte o.a.: Huston Smith, *Forgotten Truth*¹⁴⁹ en *Beyond the Post-Modern Mind*¹⁵⁰; Schumacher, *A Guide for the Perplexed*,¹⁴¹ en Wilber, *Eye to Eye*.¹⁷⁵

Naar een onverdeelde visie

Het woord “filosofie” betekent letterlijk: liefde voor wijsheid. De filosofie van tegenwoordig houdt zich echter nauwelijks bezig met wijsheid als zodanig. De academische of theoretische filosofie heeft zich, zoals we hebben gezegd, niet kunnen losmaken van de tijdgeest; het heeft haar aantal probleemgebieden verkleind en haar doel vernauwd.

Wijsheid en theorie zijn niet synoniem, zoals allen die zo iets als wijsheid aanvaarden goed weten. Wijsheid spreekt de rede niet tegen, maar overstijgt haar, terwijl ze de polariteiten van het bestaan in zichzelf opneemt en ze verenigt. Het is een toestand van bewustzijn die gekenmerkt wordt door harmonie en vrede. Lao-tse en Boeddha en Christus en andere grote Meesters van Wijsheid waren in het geheel geen theoretici. Hun wijsheid was vóór alles op de ervaring gebaseerd. Ze toonden zich in hoe zij *waren*. Zij *demonstreerden* de wijsheid in henzelf.

We mogen veronderstellen dat de schisma's en tweedelingen die ons plagen slechts geheeld kunnen worden door de nu geldende reductionistische kaart te vervangen door een meer ware, een meer omvattende filosofie. Na die gedachte komt een andere: het woord “helen” is een werkwoord; de vereiste filosofie moet meer zijn dan abstracte theorieën. Het moet een wijsheid zijn, omdat wijsheid, zoals zojuist aangegeven, niet alleen maar iets abstracts is, maar iets wat zich concretiseert uit de structuur zelf van de werkelijkheid en iets wat een levensstijl inhoudt.

Waarheid en wijsheid zijn geen voorwerpen die in ruimte en tijd kunnen worden aangetroffen; ze zijn niet meetbaar of kwantificeerbaar, en toch bestaan ze. We beschikken over ruime aanwijzingen van verschillende aard voor hun bestaan, bijvoorbeeld de vele grote werken van de menselijke verbeelding, en met name de vele sublieme passages in de heilige geschriften die zich bezighouden met de hoogste menselijke aangelegenheden.

De eeuwige wijsbegeerte

Holistisch ingestelde mensen, waaronder enkele wetenschappers, verwijzen in toenemende mate naar “de eeuwige wijsbegeerte”. Haar perspectief mengt zich meer en meer in de gang van het moderne denken, iets wat de aanhangers ervan natuurlijk deugd doet, waaronder mijzelf. De naam zelf komt van Aldous Huxley’s beroemde boek *The Perennial Philosophy* (voor het eerst gepubliceerd rond 1945); Huxley ontleende de term aan G.W. Leibnitz (1646-1716), de bekende Duitse filosoof en wiskundige. In zijn boek trachtte Huxley niet zo zeer leringen en beginselen te ontvouwen, maar gaf hij een overzicht van de esoterische of mystieke traditie door middel van een prachtige verzameling fragmenten uit de heilige geschriften.

De belangrijkste denkbeelden en beginselen die meestal in verband worden gebracht met de eeuwige wijsbegeerte, zoals ik haar begrijp, zullen nu kort worden ingeleid.

Maar waarom wordt ze “eeuwig” genoemd? De reden is, denk ik, deze: de betreffende stellingen en beginselen zijn van alle eeuwen, iets wat duidelijk wordt als men een vergelijkende studie maakt van religies en religieuze mythen (vgl. de werken van Joseph Campbell). Bovendien brengen geleerden deze denkbeelden in verband met een kern van een wijsheids-traditie, die door de eeuwen heen steeds heeft bestaan, o.a. gezien het feit dat elk stelsel van religieus-filosofisch denken zijn eigen term ervoor gehad heeft.* Niemand weet wanneer en waar de traditie begon; zij is oeroud, en elke beschaving uit

* `In de hindoe-geschriften van het voor-boeddhistische tijdperk wordt naar [de universele leer] verwezen als *brahma-vidya*, *atma-vidya* en *gupta-vidya*, wat resp. betekent: kennis van het Hoogste, kennis van het zelf, en geheime kennis. Ook wordt het *rahasya* genoemd, een woord dat `mysterie’ betekent en dezelfde connotatie heeft als het *mysterion* van de Grieken, en de *gnosis* van het neoplatonisme en de gnostieke scholen. In het boeddhisme was en is het nog steeds bekend onder zulke termen als *aryajñana*, edele of verheven kennis, en *bodhidharma*, wijsheidswet of -pad’ (De Purucker, *Fountain-Source of Occultism*, voetnoot, p. 5).¹²⁸

De Hermetische keten van Griekse mystieke traditie, de *guruparampara* van de hindoe, de Apostolische Successie van de christen, de Bodhisattva-ladder van de boeddhist, ze verwijzen alle naar het bestaan van een levende traditie die van leraar op leerling wordt doorgegeven en medegedeeld, leraar na leraar, in een eeuwigdurende keten waarvan de schakels levende mensen zijn.... 'Rechtvaardige vervolmaakte mensen', 'Meesters van Wijsheid en Mededogen'. Het belang van de traditie schuilt niet zozeer in de vraag wie deze meesters waren of zijn dan in datgene wat werd doorgegeven: een wijsheid die alle kennis verenigt en doel en richting geeft aan de pogingen van de mens om zichzelf en de wereld waarin hij zich beweegt te begrijpen.

Joy Mills⁹¹

de geschreven geschiedenis had er in zekere mate voordeel van – was ervan doortrokken. Zij vertegenwoordigt de onschatbare erfenis van de mensheid.

Onder andere benamingen wordt de eeuwige wijsbegeerte tegenwoordig ook genoemd: theosofie, esoterische filosofie, integrale filosofie en de primordiale traditie (laatstgenoemde term is van Huston Smith; hij geeft er de voorkeur aan juist omdat we het begin van de traditie niet kennen).

Welke zijn dan de steeds terugkerende denkbeelden van de eeuwige wijsbegeerte? We zullen ze proberen te ontvouwen naarmate we voortgaan. Maar de voornaamste thema's zijn deze: de eenheid en samenhang van al het leven; de alomtegenwoordigheid van de uiteindelijke Werkelijkheid of het Absolute; de meer-dimensionaliteit of de hiërarchische aard van het bestaan. Men veronderstelt dat het Absolute elke vorm van schijnbare gescheidenheid overstijgt; het is onbeschrijflijk, onuitsprekelijk en onkenbaar. Hoewel het voorbij alle gedachten ligt, is het niet ver, maar verblijft het in het mensenhart, "dichterbij dan handen en voeten." Zo is Niet-Zijn de bron van al het zijnde.

Een paradoxaal kenmerk van de eeuwige wijsbegeerte is

dat ze eeuwig is, een steeds terugkerende maar zich ontwikkelende wijsheid, die gelijke tred houdt met de evolutie van het menselijk bewustzijn. Want, zoals Lama Anagarika Govinda in een ander verband stelde, is wijsheid geen intellectueel geformuleerde leer, die op een bepaald moment in de geschiedenis verkondigd is, maar een beweging die zijn diepere aard onthult in contact met verschillende toestanden en omstandigheden van het menselijk leven en op steeds weer nieuwe niveaus van menselijk bewustzijn.

Het zal duidelijk zijn dat heelheid de sleutel is tot deze filosofie; dat deze *non-dualistisch* is. Wat met nondualisme bedoeld wordt zal spoedig worden uitgelegd.

Omdat heelheid het thema van dit boek is, zal mijn taak eruit bestaan aan te tonen dat alle kenvermogens en handelingen van de mens uiteindelijk leiden tot een waarneming (hoe fragmentarisch ook) van een gemeenschappelijke waarheid en een grenzeloze werkelijkheid. De waarheid zoals wij die kennen – zelfs in onze beste ogenblikken – is nooit meer dan partieel. Zij moet daarom van tijd tot tijd plaats maken voor nieuwe formuleringen. De werkelijkheid is nog veel ongreepbaarder. Want de werkelijkheid is *niet*, zoals zo vaak gedacht wordt, gelijk aan realiteit, want elke realiteit is van voorbijgaande aard en moet in de loop van de tijd verdwijnen. De werkelijkheid moet stand houden; ze is de tijdloze, onveranderlijke dimensie waaraan alle vergankelijke verschijnselen en zelfs alle mogelijkheden afgemeten kunnen worden. Omdat het werkelijke aangevoeld maar niet beschreven kan worden, hebben alle grote stelsels ernaar verwezen in ontkenkende bewoordingen – “niet dit, niet dat” – daarmee de onmogelijkheid erkennend van enige omschrijving van dat wat ontzagwekkend is, wat kennis en ervaring te boven gaat. Maar ontkenning is nog geen verloochening. En daarom moeten we beginnen met te bevestigen dat het zoeken naar heelheid zijn geldigheid ontleent aan de context waarbinnen zij plaatsvindt – de ondeelbare aard van de Werkelijkheid, die de hoogste toetssteen vormt voor alle menselijke ervaring.

De eeuwige overeenstemming over de uiteindelijke Werkelijkheid

Vergelijkende studies van de belangrijkste religies brengen aan het licht dat er in wezen eenstemmigheid bestaat over de uiteindelijke Werkelijkheid; de Bron/Oorzaak van het universum is oneindig of onbegrensd. Het Absolute wordt afwisselend God genoemd, of Godheid, of Allah, Parabrahman, Brahman, Dat, de Leegte, Tao, Ain Soph, om enkele benamingen te noemen.

Het volgende inzicht dat deel uitmaakt van dit reusachtige en oeroude stelsel van denken is dat de Bron/Oorzaak alomtegenwoordig en onkenbaar is. Paradoxaal genoeg is God of Allah of Brahman, hoewel onkenbaar, overal aanwezig en zo dichtbij en vertrouwd als je eigen ademhaling. Zoals de Bijbelse psalm 139 vraagt: “Waarheen zou ik gaan voor uw Geest? Waarheen vlieden voor uw Aangezicht?”

Wat een treffend feit, als je erover nadenkt, is dit gemeenschappelijke en toch ongewone inzicht van de mensheid door alle eeuwen heen! Het geeft toch zeker aan dat de mensheid nooit verstoken is geweest, maar integendeel nog altijd in het bezit is van een diepgaand inzicht omtrent de uiteindelijke Werkelijkheid. In tegenstelling tot het hedendaagse relativisme (het ongeloof in het bestaan van de waarheid) en historicisme (het gezichtspunt dat elk denken in wezen verband houdt met de eigen tijd en deze niet kan overstijgen) en niettegenstaande de tegenovergestelde trend, die ook overal voorkomt, namelijk het religieuze fanatisme of fundamentalisme (de aanspraak op het uitsluitende bezit van de waarheid), hebben verschillende volkeren, culturen en religieuze tradities steeds een en dezelfde waarheid met elkaar gedeeld. Want, zoals het oude vers uit de Rig Veda stelt: “De waarheid is één, geleerden geven het verschillende namen.”

Door het fanatisme te vermelden brengen we ons in herinnering dat religies veel vaker de oorzaak van afscheiding zijn geweest dan van eenheid. Dit betwist de waarde van de reli-

gies even weinig als de milieuvervuiling de waarde van de natuur vermindert. De fout ligt niet bij de edele religies van de mensheid maar bij het misbruik dat de mensheid ervan heeft gemaakt.

De eeuwenoude religieus-filosofische overtuiging omtrent het Absolute is, boven alles, van belang in termen van de diepste betekenis van eenheid. Want wat ze inhoudt is dat al het leven onontkoombaar een gemeenschappelijke bron heeft in de goddelijke Werkelijkheid. Ze betekent dat ieder van *ons* in die Werkelijkheid geworteld is en daardoor in wezen goddelijk is, “één en gelijk in wezen met de Overziel van het universum,” terwijl de Overziel “zelf een aspect is van de ‘Onbekende Wortel,’” zoals H.P. Blavatsky het meestal zei. Emerson verwees ernaar als die “Eenheid, die Overziel, waarbinnen ieders afzonderlijke wezen vervat ligt en één is gemaakt met alle anderen.” Volgens het christelijke denken bezitten we in ons diepste wezen de Christus-aard, in het boeddhisme onze Boeddha-aard.

De twee nauw met elkaar verbonden leringen – over de uiteindelijke Werkelijkheid niet alleen in universele maar ook in persoonlijke zin – maken in feite integraal deel uit van de definitie van de eeuwige wijsbegeerte, zoals Aldous Huxley verduidelijkt:

De eeuwige wijsbegeerte (de uitdrukking werd door Leibnitz bedacht) – de metafysica die erkent dat er aan de wereld van de dingen en leven en geest een goddelijke Werkelijkheid ten grondslag ligt; de psychologie die in de ziel iets aantreft wat lijkt op of zelfs identiek is aan de goddelijke Werkelijkheid; de ethiek die het hoogste menselijke doel ziet in het kennen van de immanente en de transcendente Grond van alle zijn – is eeuwig en universeel. Sporen van de eeuwige wijsbegeerte kunnen aangetroffen worden in het traditionele gedachtengoed van primitieve volkeren in elke streek van de wereld, en in haar volledig ontwikkelde vormen heeft ze een plaats in elk van de hogere religies.⁷⁷

Het wezen van het non-dualisme

De stelling dat de Werkelijkheid “de immanente en transcendente Grond van alle zijn” is, is van doorslaggevend belang voor een begrip van het non-dualisme, een term die in de advaita-filosofie van Sri Shankaracharya verkozen is boven “Eenheid” omdat het de waarheid insluit dat alle “paren van tegenstellingen” die de wereld doordringen (licht en duister, goed en kwaad, jong en oud) slechts dankzij elkaar bestaan. Bovendien is de Werkelijkheid waarin alle dualiteiten zijn opgenomen niet ergens “daar” of “in de hemel” los van ons “hier beneden”; we zijn veeleer verzonken of ingebed in de goddelijke Grond.

Hoe kan het anders, gezien het feit dat de Werkelijkheid grenzeloos is? Kan er iets buiten dat wat oneindig is vallen?

Duidelijker gezegd, deze centrale stelling houdt in dat de uiteindelijke Werkelijkheid niet van de gemanifesteerde wereld te scheiden valt, dat het de “zo-heid” of “dat-heid” of uiteindelijke voorwaarde voor alle verschijnselen is, die inderdaad slechts zijn tijdelijke afschaduwingen zijn. De alomtegenwoordigheid en tegelijkertijd transcendentie van het Werkelijke is in feite wat er met non-dualisme bedoeld wordt. Hierover zei Shankara: “Het is Dat waarvan het universum doordrongen is, maar dat door niets doordrongen wordt; dat alle dingen doet schijnen, maar dat door niets beschenen wordt.” De kabbala (de mystieke stroming van het jodendom) hangt een vergelijkbaar non-dualisme aan in de vorm van Ain Soph, dat letterlijk “Dat zonder einde” betekent, doelend op de onkenbare, grenzeloze, transcendente en immanente God.

Men is het er verder over eens dat, hoewel het Werkelijke in gelijke mate schijnt in “de steen, de zondaar en de heilige”, en “trilt in elk atoom en oneindig klein punt van de gehele Kosmos,” het niet gewoon de som van al deze onderdelen is. De wereld der verschijnselen is slechts een gedeeltelijke en tijdelijke uitdrukking van het Absolute, wiens grenzeloosheid een oneindigheid van komende en gaande heelallen mogelijk maakt.

Het idee van het Absolute is van fundamenteel belang voor het filosofische denken.... Net zoals materie de sleutelgedachte van de fysica is, en leven van de biologie, denken van de psychologie, God van de religie, zo is ook het Absolute de sleutelgedachte van de filosofie.... 'Het Absolute' betekent in wezen dat wat niet in verband staat met iets buiten zichzelf. Alles wat in relatie staat tot iets uiterlijks is eindig, relatief en geconditioneerd. Het Absolute is oneindig, allesomvattend en ongeconditioneerd.... Door zijn alomvattendheid is het Absolute in wezen niet-tweevoudig. Het omvat zowel het ene als het vele. Daarom kan het noch met het ene, noch met het vele worden vereenzelvigd. Sommige filosofen vatten het universum pluralistisch op, terwijl anderen het monistisch opvatten. Maar zowel pluralisme als monisme veronderstellen het idee van het Absolute als het kosmische geheel.... Fenomenologisch gezien is [het Absolute] de eenheid van alle verschijnselen. Theïstisch geïnterpreteerd is het God, de schepper van alle verschijnselen. Pantheïstisch is het de onderliggende spirituele substantie en grond van alle verschijnselen. Het idee van het Absolute kan worden aangetroffen in het wetenschappelijke denken alsook in het getuigenis van de mystiek. De wetenschap stelt zich het Absolute voor als het reusachtige ruimte/tijd-continuüm [of als] het verenigde veld van energie.

Haridas Chaudhuri³¹

De integrale visie... verwerpt het dogmatisme in alle vormen, zij het wetenschappelijk of metafysisch, religieus of politiek. Aan de objectieve zijde vangt ze een glimp op van het mysterie van de Natuur (*Prakriti*), dat voorbij de op wetenschappelijke wijze onthulde rationele structuur van de wereld ligt. Aan de subjectieve zijde vangt ze een glimp op van het mysterie van het vormloze bewustzijn van de Geest (*Purusa*), dat voorbij de verschillende niveaus en structuren van het denken is gelegen. Voorbij zowel Natuur als Geest, voorbij zowel het objectieve als het subjectieve, schouwt ze het hoogste mysterie van het Zijn (*Brahman*), dat de uiteindelijke grond van beide is.

Haridas Chaudhuri³¹

Het non-dualisme verwacht dus nooit de relatie tussen de steeds veranderende, fenomenale wereld aan de ene kant en de eeuwige, oneindige, ondefinieerbare Werkelijkheid aan de andere. “De veeltonige, voortdurende symfonie van het universum” is miljarden jaren oud, en toch slechts een ogenblik in de aanwezigheid van Dat waarvan het hele bestaan op onscheidbare wijze is afgeleid.

Een gevolg van deze stelling is van het grootste belang voor de harmonisatie van de opkomende wereldsamenleving: het Absolute overstijgt alle religies, ideologieën en wetenschappelijk omschreven stelsels en filosofieën, met inbegrip natuurlijk van uitspraken die tot doel hebben de eeuwige wijsbegeerte uiteen te zetten. Want – en dit moeten we onderstrepen – *geen enkele bewering, hoe scherpzinnig ook, hoe diepzinnig ook, kan de hoogste Waarheid omvatten* – geen enkele uitspraak over de Werkelijkheid kan gelijk worden gesteld aan de Werkelijkheid. Daarom is de eeuwige wijsbegeerte onvolledig en open gehouden, vanwege de behoefte aan herformulering door opeenvolgende generaties. Het non-dualisme of de eeuwige wijsbegeerte heeft geen ruimte voor religieus of ideologisch dogmatisme.

H.P. Blavatsky, de mede-oprichtster van de theosofische beweging, beweerde in haar monumentale verhandeling over de eeuwige wijsbegeerte (die ze “theosofie” noemde), *The Secret Doctrine* (voor het eerst gepubliceerd in 1888), dat de verschillende religies van de wereld samen genomen meer waarheid bevatten dan ieder afzonderlijk, dat ze elkaar wederzijds aanvullen, maar dat ze tegelijkertijd tekort schieten in het zicht van de uiteindelijke Waarheid, die ze alle omvat en overstijgt. (De wereldreligies zullen in deel III behandeld worden.)

Pitirim Sorokin, de bekende socioloog, zei dat geen enkele ideologie een absolute waarde kan hebben – of dat nu kapitalisme of socialisme of communisme of collectivisme of aristocratie of democratie of enige andere school van denken is. Sorokin was zijn tijd vooruit door te zien dat de staat en het nut van privé-bezit hun grootste dienst voor de mensheid al hadden bewezen.

Filosofisch inzicht zou aan het licht brengen hoe een eindeloze reeks van ideologieën verzoend kan worden in de non-dualistische structuur van het leven.... De dualistische logica [stelt] idee en werkelijkheid [aan elkaar gelijk], terwijl de non-dualistische filosofie het wezen van de werkelijkheid beschouwt als iets wat voorbij de sfeer van de ideeën ligt. Dualistische logica roept een exclusieve, agressieve en militante houding op, terwijl het non-dualisme een alles omvattende, alles verzoenende, vredelievende houding voortbrengt.... Alleen een toereikend begrip van de werkelijkheid in zijn veelvormige en meerdimensionale volheid kan de fundering leggen voor een geïntegreerd schema van menselijke waarden.

Haridas Chaudhuri³³

Uniekheid in tijd en uitdrukking is de waarde van vorm. Deze is waardevol omdat hij vergankelijk is als een bloem die bloeit en verwelkt, maar die niettemin het eeuwige karakter van alle bloemen en van al het leven tot uitdrukking brengt. Het is de waarde van het moment, waarin de tijdloze eeuwigheid aanwezig is. Het is de waarde van de individuele vorm, waarin het oneindige wordt geopenbaard.

Lama Anagarika Govinda⁵⁶

Wijlen de filosoof Haridas Chaudhuri stelde in zijn uiteenzettingen van wat hij “integrale filosofie” en “integrale yoga” noemde (waarin hij voortbouwde op de gedachten van de grote hindoe-wijze Sri Aurobindo) op vergelijkbare wijze dat geen enkele ideologie geschikt is voor alle volkeren en alle tijdpereken, en dat een grote hoeveelheid andere ideologieën, waarvan sommige mogelijk enkele van de oudere inzichten bevatten, in de toekomst ontworpen zouden kunnen worden.

Wat in het bijzonder aantrekkelijk en van betekenis is bij het non-dualistische perspectief is, lijkt mij, dat het alle verschillen *kan verzoenen en omvatten* – en wel *door de veelheid, variatie en onderscheidingen eerder te bevestigen dan te elimineren*. Want het non-dualisme onderbouwt de veelvoudigheid en diversiteit dankzij zijn opvatting van de uiteindelijke Wer-

kelijkheid als een oneindig continuüm van mogelijkheden. Alle vormen zijn van waarde, zoals Lama Govinda duidelijk maakt, omdat ze voertuigen zijn voor de uitdrukking van het universele Leven.

De eenheid der tegendelen

Op dezelfde manier verenigt het non-dualisme alle tegenstellingen. Terwijl de moderne theoretische filosofie dualiteiten als fundamenteel onverzoenlijk beschouwt, ziet het non-dualisme paren van tegenstellingen als onscheidbare polariteiten. Omdat dit inzicht in de aard van tegendelen zo belangrijk is met betrekking tot het begrijpen van onszelf en van de wereld, moeten we het zorgvuldig bekijken.

Tallose paren van tegenstellingen zijn een feit in het bestaan; het leven is er vol van. Denk aan vreugde en verdriet, goed en kwaad, mannelijk en vrouwelijk, positief en negatief, duisternis en licht, boven en beneden, binnen en buiten, subject en object, feit en theorie, duurzaamheid en verandering, het algemene en het bijzondere, orde en wanorde, geboorte en dood, vrijheid en noodzakelijkheid, het ene en het vele, God en de wereld.

Nu is de vorm van logica die door de westerse theoretische filosofie wordt voorgestaan aristotelieans. Deze stelt dat A niet tegelijkertijd B en niet-B kan zijn. Dualiteiten zijn onverzoenlijk als we het houden bij deze logica; ze heeft een functie bij de analyse, maar niet bij de synthese. Als we het feit willen begrijpen dat het leven niet een toestand is van eeuwig conflict, die voortkomt uit onverzoenlijke tegenstellingen, dan moeten we in ons denken voortgaan van analyse (dat de dingen uit elkaar haalt) naar synthese (dat de dingen samenvoegt).

Bezien vanuit een non-dualistisch perspectief zijn tegenstellingen onscheidbare polariteiten, die allebei nodig zijn en elkaar wederzijds definiëren. Het begrip "licht" heeft bijvoorbeeld geen betekenis zonder zijn tegendeel "duisternis". We

vatten de betekenis van “omhoog” door de betekenis van “omlaag”. “Algemeen” verkrijgt zijn betekenis als het tegenovergestelde van “bijzonder”. Het begrip “vrijheid” is zonder betekenis zonder het begrip “noodzakelijkheid” of “wet”. (Door naar de maan te reizen verwierven we een nieuwe vrijheid, maar alleen omdat we de relevante natuurwetten ontdekten en toepasten. De wetten verhinderen het reizen in de ruimte geenszins, ze maken dergelijke reizen juist mogelijk.)

Breng je, om een vollediger beeld van de aard en de betekenis van polariteiten te krijgen, de volgende feiten in herinnering. Een magnetisch veld heeft zowel een positieve als een negatieve pool; afzonderlijke planten, dieren en mensen komen voort uit de samenkomst van mannelijke en vrouwelijke seksuele polen; een nieuwe ideologie is het gevolg van de wisselwerking tussen twee oudere ideologieën.

We zien uit deze feiten dat de paren van tegenstellingen met elkaar in wisselwerking staan en door deze wisselwerking creatief zijn, zelfs onontbeerlijk voor scheppende en creatieve processen in de natuur en in de mens. En wat zij door hun vereniging scheppen is een derde term of een derde wezen dat beide polen omvat en dat op zijn beurt zijn eigen tegendeel schept.

Dit alles valt op een intellectuele manier te begrijpen. Maar natuurlijk gaat het erom de polariteiten die we in ons leven ervaren met elkaar te verzoenen.

Bijvoorbeeld, is het voor mijzelf mogelijk mijn bijzonderheid te verzoenen met mijn universaliteit? De paradoxale stelling van de eeuwige wijsbegeerte is dat hoe meer ik me, als een bepaald uniek wezen, kan vereenzelvigen met bepaalde andere wezens, des te groter mijn persoonlijke vervulling en zelfverwerkelijking zal zijn. En ik vereenzelvig me met anderen omdat we iets gemeen hebben – het universele in ons. De eeuwige wijsbegeerte stelt dat je eenheid met anderen voelt als je je in jezelf in harmonie voelt, en andersom. Daarom is het antwoord: ja! Eenheid in mezelf wordt bereikt door mijn bijzonderheid en mijn universaliteit te integreren.

Zo ben ik in de allereerste plaats een mens, niet alleen een

Het is... nodig een nieuwe wijze van denken te ontwikkelen, die vrij is van het dogmatisme van onze zelfgeschapen wetten die – hoewel ze bruikbaar en gerechtvaardigd zijn in een wereld van concrete voorwerpen en begrippen – niet verenigbaar zijn met de wetten van een universum dat onze zintuiglijke ervaring en onze gedachtevormen verre te boven gaat. [Het is noodzakelijk]... ons denken aan de feiten van het universum aan te passen.... Dit kan alleen worden bereikt door onze ééndimensionale logica te boven te komen die – terwijl ze in een rechte lijn naar een gegeven voorwerp gaat – de wereld doormidden snijdt met het mes van het `of-of`, om uit de levenloze stukjes van een ontlede wereld een zuiver begripsmatig en volledig abstract universum te bouwen.

Lama Anagarika Govinda⁵⁶

De volledige mens, de mens die heel geworden is (en daardoor `heilig`), is degene die het universele met het individuele verenigt, de uniekheid van het moment met de eeuwigheid van de cyclische wederkeer van constellaties en uiterlijke situaties.

Lama Anagarika Govinda⁵⁶

vrouw; de categorie van het menselijke overstijgt en omvat de man/vrouw-polariteit. Op dezelfde wijze kan ik mijn andere bijzonderheden overstijgen. Bijvoorbeeld, ik kan inzien dat de religie waarin ik geboren was deel uitmaakt van het grotere religieuze leven van de mensheid, dat zelf naar de transcendente, onbeschrijfelijke Waarheid verwijst. (In deel III wordt de innerlijke of transcendente eenheid van de wereldreligies in beschouwing genomen.)

Het zal duidelijk zijn dat dit perspectief verreichende gevolgen heeft voor het begrip van de wereld en de wereldvrede, in een tijd waarin we een wereldsamenleving op deze aarde zien ontstaan.

Over bewustzijn

Voor mechanicisten zijn leven en bewustzijn bijverschijnselen van de materie. Maar voor de "eeuwigheidsfilosoof" is het bewustzijn een eerste gegeven. We zullen in deel II zien dat veel wetenschappers tot het laatstgenoemde gezichtspunt neigen. Sommige biologen erkennen bijvoorbeeld het vermogen van organismen als zodanig om te reageren op veranderingen en bouwen dat in hun theorieën in. Sommige neurowetenschappers zijn gaan geloven dat het denken de programmeur van de hersenen is. Sommige fysici noemen de substantie van de kosmos als "gedachten-spul" (*mind stuff*).

Als het gaat om het bewustzijn op het menselijke niveau dan is het belangrijke unieke kenmerk dat de mens niet alleen bewust is, maar *zelfbewust*. Dat wil zeggen, de menselijke geest kan nadenken over zijn eigen gedachten, gevoelens en herinneringen. Dit zijn de menselijke eigenschappen die verder gaan dan de vermogens van dieren, en door de komst waarvan de geschiedenis en de beschaving mogelijk werden. De aard van de evolutie zelf onderging een verandering als gevolg van de zelfbewuste geest van de mens: deze is niet langer biologisch maar psycho-sociaal en cultureel. In de mens heeft de evolutie zich een instrument verschaft, zo zegt men, waardoor hij zich bewust is geworden van zichzelf.

Het bewustzijn kent voorwerpen maar is zelf niet-iets. In boeddhistische termen is het *sunyata*, Leegte. In existentialistische termen is het Niets. In de vedanta is het onbepaald Zijn. Bewustzijn is iets uiteindelijk en ondefinieerbaars. Het is, net als het Absolute, zowel vertrouwd als een diep mysterie.

Over de menselijke aard

Wat een werkstuk is de mens! Hoe edel in rede!
Hoe oneindig in vermogen! ...in begrip, hoe god-
gelijk!

— Shakespeare, *Hamlet*

[Volgens het materialistische mensbeeld] is het bewustzijn als een actief draaiend programma in de biocomputer, en zijn veranderde bewustzijns-toestanden gewoon andere programma's. De verschillende aspecten van het bewustzijn zijn slechts programma-onderdelen van het grotere programma dat niets anders is dan het geheel van mijn biologische, materiële zelf. De programma's en programma-onderdelen kunnen allerlei vormen van output en ervaringen voortbrengen. Vele daarvan zijn heel nuttig voor ons welzijn en biologische voortbestaan, maar vele daarvan zijn nogal bijkomstig of zelfs onzinnig. Om het eenvoudig te zeggen: de materialistische vergelijking is: denken is gelijk aan hersenen, en dit wordt gezien als het hele verhaal.

— Charles T. Tart¹⁵⁷

Er bestaan twee volledig verschillende opvattingen over de menselijke aard. Volgens de ene opvatting is de mens een wezen met een oneindig potentieel, een ware god-in-wording. Volgens de andere opvatting is de mens niet meer dan een automaat met biocomputer-hersenen; geen verklaring wordt gegeven wat betreft het wie of wat, zo er al iets is, wat de biocomputer programmeert.

We moeten onszelf de vraag stellen: besturen onze hersenen ons zelf of bestuurt ons zelf onze hersenen? In hun boek *The Self and its Brain* stellen Sir K.R. Popper, een eminent wetenschapsfilosoof, en Sir John Eccles, een van de meest vooraanstaande hersenspecialisten van deze eeuw,* dat het zelf de hersenen bewoont en niet andersom. De conclusie van Eccles is dat het menselijk denken de uitvoerende is en de

* Bijvoeglijke bepalingen zoals deze zijn misschien wat vervelend maar ze zijn bedoeld om de sceptische lezer ervan te verzekeren dat de holistische filosofie niet een geschifte school van denken is maar, in tegendeel, wetenschappers en andere vaklieden omvat.

Het simpele feit is dat het bewustzijn ons geen fysieke signalen geeft.... We beschikken niet over een manier om de aanwezigheid of afwezigheid van bewustzijn vast te stellen.... [Maar bovendien] kan het denken – het bewustzijn – niet worden gelokaliseerd.... [Het] kan niet alleen niet gelokaliseerd worden, *het bevindt zich niet op een bepaalde plaats*. Het is niet een *ding* in ruimte en tijd, niet meetbaar, en daarom... niet toelaatbaar als wetenschap. En toch mag het niet als een bijverschijnsel worden afgedaan: het is de basis, de voorwaarde die wetenschap mogelijk maakt. Het hele doel van wetenschap is het onder de aandacht van ons bewustzijn brengen van steeds diepere en subtielere aspecten van de werkelijkheid. Die bewustwording is zelf haast een creatieve daad. Wat zou het betekenen te zeggen dat er iets bestaat waarvoor we geen `bewijs' bezitten? We stuiten hier op de diepzinnige dubbelzinnigheid tussen zijn en *gekend worden*. Ons bewustzijn is niet alleen de voorwaarde voor wetenschap, maar ook voor de werkelijkheid: wat bestaat is datgene wat zich aan ons bewustzijn heeft geopenbaard.

George Wald¹⁶⁴

hersenen het instrument van het denken. Hij heeft elders geschreven dat de activiteit van “zelden” de enige echte activiteit is die we kennen; dat het psycho-fysieke zelf de programmeur is van de hersenen, die de computer zijn. Het zelf observeert en onderneemt tegelijkertijd actie. Het voelt en lijdt, herinnert zich het verleden en maakt plannen en programma's voor de toekomst. Het bezit een levendig besef een centrum van handeling te zijn.¹⁴⁵

Het idee dat de mens een computer is, is bepaald strijdig met de zelfwaarneming. Want ik ervaar in feite op verschillende momenten verschillende toestanden van bewustzijn, met inbegrip van het zintuiglijke, emotionele, mentale, intuïtieve en het spirituele.

Stel je bijvoorbeeld eens voor dat ik op een bepaalde dag de volgende verschillende ervaringen doormaak. Als ik op het kantoor waar ik werk aan mijn bureau zit, ervaar ik mijn

gewone of alledaagse praktische toestand van bewustzijn, als ik op methodische wijze de zaken van die dag afhandel. Als ik thuiskom van mijn werk, kom ik erachter dat mijn kind plotseling erg ziek lijkt te zijn geworden. Ik word door angst bevangen. Ik begin te bidden. Dit is een heel andere toestand van bewustzijn dan de toestand die tijdens de dag aanwezig was. Dan blijkt dat het vals alarm was – het kind is volkomen in orde. Ik word overspoeld door een gevoel van opluchting en heb het gevoel dat het leven heel goed is – weer een andere toestand van bewustzijn. Die avond gaan mijn man en ik dansen. Eerst is er niets bijzonders aan de hand, we dansen op onze gewone manier. Maar plotseling dansen we met zijn tweeën met een buitengewone eenheid; in feite lost alles zich op in een eenheid – de muziek, de dansvloer, de andere mensen. In een tijdsloos ogenblik is mijn hele wezen op het dansen gericht op een manier dat niet alleen mijn man en ik, maar alle dingen samenstromen. Later op de avond, als mijn man en ik naar muziek zitten te luisteren, ervaar ik weer een andere bewustzijnstoestand: ik word één met de muziek; ik *ben* op een intense wijze de muziek.*

Deze anekdote is verre van ongewoon en wordt keer op keer herhaald; ze toont aan dat de stelling dat de mens niets anders is dan zijn fysisch-chemische processen een absurde afwijking is van het menselijk denken.

De verschillende tradities van de wereld zijn het erover eens dat de mens een samengesteld wezen is met talloze niveaus. Paulus sprak over de mens als bestaande uit lichaam, ziel en geest. In het hindoe-denken worden vijf verschillende niveaus in de mens onderscheiden. Andere scholen, met name de theosofie, analyseren de menselijke aard in termen van zeven zijnstoestanden, of van tien. Zoals met elk ander analytisch onderwerp kan dit zo gedetailleerd gemaakt worden als je wilt.

Ongeacht het aantal niveaus dat wordt gebruikt zien al

* Ik paraphraseer hier een anekdote uit LeShan & Margenau, *Einstein's Space and Van Gogh's Sky*, p. 9-11.⁹⁰

[Menselijke]... relaties maken deel uit van de wezenlijke structuur van het individuele zelf. Los van relaties tot de sociale omgeving is het individuele zelf slechts een abstractie.... Het bestaat in nauwe afhankelijkheid en relatie met zijn medemensen. Het groeit door voortdurende sociale contacten met anderen. Het behoort onafscheidelijk tot een gemeenschap en een land. Het behoort in een ruimer perspectief gezien tot de internationale menselijke familie. Vanuit een nog ruimer standpunt gezien behoort het tot het kosmisch geheel, tot het universum als geheel.... Op de juiste wijze begrepen is het niet zonder doel dat individuen gedifferentieerd worden uit het creatieve universele en in allerlei relatievormen met elkaar betrokken raken. Deel van dat doel is duidelijk de eindeloze diversificatie van het Ene. Het is de zelf-verbeelding of de zelf-vertegenwoordiging van het Ene in het geïndividualiseerde Vele. Het is de groeiende manifestatie van de creatieve vreugde van zelf-differentiatie die klopt in het hart van de werkelijkheid. Individuen zijn in toenemende mate verschillend van elkaar om te functioneren als uitdrukkingvorm van de onbepaalde glorie van het oneindige.

Haridas Chaudhuri³²

deze systemen, waaronder psychologie en psychosomatische geneeskunde, in dat deze verschillende dimensies met elkaar in wisselwerking staan en dat iemand lijdt als er disharmonie tussen bestaat; dat de mens met andere woorden een gelaagde eenheid is die in wezen heelheid nodig heeft.

Het is mij duidelijk dat ik niet kan denken zonder te voelen, dat ik niet kan denken zonder tenminste een greintje gevoel, en dat ik, als ik een flits van intuïtie ervaar, het aanleiding geeft tot zowel gedachten als gevoelens. Het is ook een zaak van persoonlijke observatie dat ik conflict ervaar als mijn hart en mijn denken me in twee verschillende richtingen trekken, en dat een dergelijk conflict zijn weerslag heeft op mijn fysieke lichaam.

Ik neem ook waar dat mijn innerlijke rust vaak afhangt van mijn relaties met anderen, en dat innerlijk evenwicht en

Ik heb in hem [de mens] iets van Mijn Geest geademd.

— Koran XV:29

Als u ware kennis [*gnosis*] bezit, o ziel, zult u begrijpen dat u verwant bent aan uw Schepper.

— Hermes

Verwerkelijk uw Eenvoudige Zelf,
Omarm uw Oorspronkelijke Natuur.

— Tao Te Ching XIX

[Het zelfbewustzijn openbaart aan de mens] de sfeer van grenzeloze mogelijkheden en maakt hem meester over zijn lot. Het voorziet hem van het creatieve vermogen om het leven en de maatschappij te herscheppen in een beeld van zijn innerlijke visie van waarheid en schoonheid en gerechtigheid.

Haridas Chaudhuri³³

harmonie invloed hebben op die relaties, en omgekeerd. Deze persoonlijke observaties stroken in feite met religieuze leringen en met de bevindingen van de psychologie. Men kan zelfs zeggen dat iemand *grotendeels bepaald wordt door zijn relaties*, waaronder die met de natuur en met God of de Werkelijkheid.

Natuurlijk houden zowel religie als filosofie zich bezig met de wetten of beginselen die iemands relaties bepalen. Zowel in het oosterse als in het westerse denken is het fundamentele psycho-spirituele principe dat hier in het spel is vervat in de uitdrukking “we oogsten wat we zaaien”, of in het principe dat “karma” heet in het oosterse spraakgebruik. Karma omvat echter meer dan de fundamentele wet van *persoonlijke moraliteit*; het is ook het *kosmische beginsel* van evenwicht en harmonie. Zo brengt karma onder andere de kosmische met de menselijke orde in verband, persoonlijke met sociale moraliteit, en de moraal met planetaire aangelegenheden in al hun dimensies. We zullen deze meest fundamentele van alle wet-

ten enigszins uitvoerig in hoofdstuk 15 bespreken, en opnieuw in het laatste hoofdstuk.

Volgens de Bijbel is de mens gemaakt naar het beeld van God. Volgens de Koran ademde God Zijn Geest in de mens. En de Tao Te Ching spoort ons aan onze Oorspronkelijke Natuur te verwezenlijken, terwijl de aloude opdracht van Delphi was: "Mens, ken Uzelf".

Hier hebben we dan weer een terugkerend of universeel denkbeeld. We zagen het eerder in Huxley's definitie van de eeuwige wijsbegeerte, waarin hij zinspeelde op "de metafysica... die in de ziel iets aantreft dat lijkt op, of zelfs identiek is aan, de goddelijke Werkelijkheid; de ethiek die het hoogste doel van de mens ziet in de kennis van de immanente en transcendente Grond van al het zijnde."

Nog een manier waarop dit denkbeeld vaak onder woorden is gebracht, is dat de mens een microkosmos van de macrokosmos is. Dat wil zeggen, de mens en het universum weerspiegelen elkaar; ze zijn op dezelfde manier opgebouwd of belichamen dezelfde beginselen; ze zijn op organische wijze verbonden. Net zoals het universum bestaat uit een hiërarchie van zijnsniveaus, zo is dat het geval bij de mens. Op een nog subtielere manier is het universum de mens op grote schaal. Deze eenheid is, zoals Lama Govinda uitlegt, "niet hetzelfde als gelijkheid of onbepaalde identiteit, maar een organische relatie waarin differentiatie en uniekheid van functie even belangrijk zijn als die uiteindelijke of fundamentele eenheid."⁵⁶

Uit dit alles kunnen we het belang inzien van de opdracht "Mens, ken Uzelf". Als mensen slechts mechanisch aangedreven, reagerende fysieke wezens waren, dan zou deze oude opdracht nauwelijks zin hebben. Wat dat betreft, evenmin als onderwijs of burgerlijk recht en strafrecht (dat wil zeggen, persoonlijke verantwoordelijkheid voor de wet), of vrijheid of creativiteit. Een machine draagt geen verantwoordelijkheid voor zijn activiteit, al is deze zo ingewikkeld als een computer.

Omdat we een microkosmos zijn van de wereld kunnen we door onszelf te begrijpen de wereld begrijpen. Sterker nog, het

is juist onze microkosmische aard die een dergelijk begrip *mogelijk maakt*. Zo zei Thomas van Aquino dat we voorwerpen kunnen kennen omdat ze in onszelf aanwezig zijn. Omgekeerd, en zoals Ouspensky het uitdrukte, bestudeert de mens zichzelf als hij de wereld en zijn wetten bestudeert. (In hoofdstuk 2 zullen we uitweiden over het menselijk kenvermogen.)

Samenvatting

In dit hoofdstuk hebben we enkele van de fundamentele denkbeelden van de eeuwige wijsbegeerte geïntroduceerd – samen met enkele overeenkomstige wetenschappelijke theorieën en feiten. Deze suggereren alle de heelheid van het bestaan. Het hoofdstuk is inderdaad bedoeld om de stelling op te werpen dat heelheid het bestaan doordringt; dat het de sleutel is tot zelfinzicht en het begrijpen van de wereld.

De denkbeelden en feiten die tot nu toe zijn geïntroduceerd of gesuggereerd kunnen als volgt worden samengevat:

- Wat betreft de uiteindelijke Werkelijkheid: het gehele bestaan is geworteld in, doordrongen van en wordt overstegen door de grenzeloze, onuitsprekelijke Eenheid of de Godheid of de Werkelijkheid of het Absolute.
- Wat betreft het universum: het komt voort uit, is doordrongen van en wordt overstegen door deze onuitsprekelijke Eenheid. Het universum moet daarom een eenheid zijn. Maar het is ook meer-dimensionaal, en zo georganiseerd dat iedere dimensie of ieder zijnsniveau het daarop volgende, minder omvattende niveau voortbrengt, van het meest verenigde tot het meest afzonderlijke. Het universum is dan ook een dynamisch, levend geheel, waarvan het bewustzijn een primair gegeven is en de vorm slechts secundair.
- Wat betreft de fysieke kosmos die door de empirische wetenschap bestudeerd wordt: de wetenschap beweert niet te weten wat materie of energie in laatste instantie is. Maar de relaties tussen dergelijke ingrediënten van

materie/energie die de wetenschap beschreven heeft zijn vatbaar gebleken voor nauwkeurige formulering door hogere wiskunde. Omdat materie/energie dus toegankelijk is voor de rede, moet deze in wezen zo zijn geordend dat deze te verenigen is met denken en mentale processen. Wetenschappelijke observaties hebben feiten aan het licht gebracht die aangeven dat alle materie in wezen hetzelfde is, onafhankelijk van de positie met betrekking tot de aarde. Het universum is daarom zowel consistent als wetmatig.

- Wat betreft de mens: de mens is goddelijk in zijn diepste innerlijk.* Hij is een samengesteld wezen dat potentieel dezelfde zijnsniveaus en energietoestanden belichaamt als de kosmos. Door deze overeenstemming is de mens in staat het universum te doorgronden. Op dezelfde wijze zijn de mogelijkheden van de mens onbegrensd.
- De mens is begiftigd met het vermogen te kiezen en daardoor met verantwoordelijkheidsgevoel en creativiteit. Hij oogst wat hij zaait. Daardoor kan hij meester zijn over zijn eigen lot. Zowel individueel als collectief handelen we naar ons juiste of onjuiste of onvolledige inzicht in dingen, en ons begrip en onze daden worden op hun beurt weerspiegeld in de wereld die we voor onszelf scheppen. In feite scheppen we onze maatschappelijke omstandigheden en inderdaad onze eigen werkelijkheid.
- Wat betreft het leven op aarde: het leven ligt van het begin af aan besloten in de materie en verscheen toen de omstandigheden daarvoor rijp waren. Het is in feite moeilijk een grens te trekken tussen dode en levende materie. Als het universum gezien zou worden als een

* Als het woord 'goddelijk' in verband met de mens misschien wat arrogant en oneerbiedig lijkt, wil ik nog eens herhalen dat het goddelijke element in de menselijke aard die vonk is die inzicht in en reactie op de idee van het Goede, het Ware en het Schone binnen een onvolmaakte wereld mogelijk maakt.

levend wezen, dan zou er inderdaad niet zoiets bestaan als “dode” materie en zou bewustzijn in de een of andere vorm alomtegenwoordig zijn. Of, anders gezegd, materie enerzijds en bewustzijn of intelligentie of responsiviteit anderzijds zijn niet van elkaar te scheiden. Door de aanwezigheid van bewustzijn konden kwaliteiten en vermogens in de loop van de evolutie tevoorschijn treden. Het aardse continuüm, dat mineralen, planten, dieren en mensen omspant, is een reusachtig spectrum van bewustzijn. Al het leven is onderling afhankelijk en elkaar doordringend. Zelf-organisatie is afhankelijk van relaties.

- Wat betreft de orde in het universum: het universum is een geheel, het aardse leven en de mens in het bijzonder zijn gelijkvormig in hun hiërarchische structuur, waarin iedere dimensie of zijnstoestand alle “lagere” of minder omvattende niveaus of dimensies insluit, maar ook overstijgt. Hogere niveaus kunnen lagere niveaus verklaren, maar niet andersom.
- Wat betreft het individu en de samenleving: deze twee zijn op dynamische wijze onderling verbonden door en onderworpen aan een en dezelfde kosmische wet, de wet van evenwicht en harmonie, die ook de wet is van moraliteit waardoor we oogsten zoals we zaaien.
- Wat betreft de mensheid: geworteld als we zijn in één Bron/Oorzaak is de mensheid in wezen een eenheid. Om dezelfde reden heeft zij dezelfde onuitsprekelijke Waarheid gemeenschappelijk en de eeuwige waarheden die eruit voortvloeien. Een esoterische wijsheids-traditie heeft sinds onheuglijke tijden verschillende beschavingen en religies bevrucht. Ze is duidelijk aanwezig in de heilige geschriften. We moeten eruit putten in de vorm van een filosofie van heelheid, die zowel spirituele als wetenschappelijke beginselen integreert, en die zowel een wijze van denken als van leven is.
- Wat betreft de ontelbare dualiteiten van het bestaan: de talloze paren van tegenstellingen die overvloedig

Als we het idee van eenheid aanvaarden, niet als een ideaal maar als een feit in de natuur, dan beïnvloedt dit vanzelfsprekend ons gehele leven, en zal het lange tijd ons gedrag bepalen. We moeten onszelf afvragen: Is dit voor mij een waarheid? Is het de hoogste waarheid? Zo ja, wat zijn de gevolgen daarvan voor mijn eigen leven?

Emily B. Sellon

aanwezig zijn, zijn elkaar wederzijds bepalende polariteiten. Ze wijzen boven zichzelf uit naar een alles omvattende eenheid. Zij en alle andere variaties en differentiaties zijn onscheidbaar en op dynamische wijze onderling verweven. Tegelijkertijd zijn de verschillende zijnsvormen elk op zichzelf van betekenis, als afwisselende uitdrukkingen van het Absolute.

- Wat betreft de wegen tot inzicht: in principe zijn religie, natuurwetenschap en de sociale wetenschappen in harmonie met elkaar, vullen ze elkaar aan en wijzen ze boven zichzelf uit naar de Werkelijkheid, die onuitsprekelijk is.